VOORUITGANG EN REVOLUTIE.

DOOR

ELISÉE RECLUS.

Iedere omwenteling is niet noodzakelijk een schrede voorwaarts, evenmin als iedere ontwikkeling altijd naar rechtvaardigheid gekeerd is. Alles verandert, alles beweegt zich in de natuur met een eeuwige beweging, doch indien er vooruitgang is kan er ook terugsprong wezen. En als de ontwikkelingen streven naar een toeneming van leven, zijn er ook die streven naar den dood. Stilstand is onmogelijk, men moet zich in de één of andere richting bewegen, en de versteende reaktionair, de zoetsappige liberaal, die kreten van schrik laten hooren bij het woord revolutie, loopen zelf naar een omwenteling, de laatste, die de groote rust voorstelt. Ziekte, hooge ouderdom, kanker, zijn vormen van ontwikkeling zoowel als van huwbaarheid. De komst der wormen in een lijk zoowel als het eerste geschreeuw van een kind, wijzen aan dat een revolutie heeft plaats gehad. De levensleer en de geschiedenis toonen ons dat er wijzen van ontwikkeling bestaan die verval heeten en omwentelingen die dood genoemd moeten worden.

Hoewel de geschiedenis der menschheid ons slechts

half bekend is gedurende een kort tijdperk van eenige duizende jaren, biedt zij ons reeds ontelbare voorbeelden van volksstammen en volkeren, steden en keizerrijken, die op ellendige wijze omkwamen, als gevolg der langzame ontwikkelingen die hun val na zich sleepten. Menigvuldig zijn de feiten van allerlei aard, die de oorzaken hadden kunnen wezen van deze ziekten van gansche volkeren en rassen. Het klimaat en de bodem kunnen slechter geworden zijn, zooals zekerlijk gebeurd is over uitgestrekte vlakten in midden-Azië, waar meeren en stroomen zijn opgedroogd, en waar zoutplanten een voorheen vruchtbaren bodem hebben overdekt. Invallen van vijandige stammen hebben sommige streken zoo diep geteisterd, dat ze er voor immer door vernield bleven. Toch kon menige natie opnieuw tot bloei komen na de onderwerping en de uitmoording, zelfs na eeuwenlange onderdrukking. Indien een natie tot barbaarschheid vervalt of volkomen sterft, dan moet men vooral in haar en in haar innerlijk samenstel — niet in de uiterlijke omstandigheden — de redenen zoeken van haar terugval en ondergang. Er bestaat een opperste reden, de oorzaak der oorzaken, die de geschiedenis van het verval samenvat. Dit is de vorming van een deel der maatschappij tot meester van het andere deel; de toeëigening van den bodem, de kapitalen, de macht, het onderwijs, de eer door enkelen of door een adel. Zoodra de onwetende menigte niet meer de veerkracht bezit van den opstand tegen dit voorrecht van een gering aantal menschen is zij innerlijk dood; haar verdwijning hangt nog slechts af van den tijd. Weldra komt de zwarte pest, en vaagt dit onnutte gewemel van individuen zonder vrijheid weg. De moordenaars snellen toe vanaf het Oosten naar het Westen, en de woestijn stelt zich in de plaats der reusachtige

steden. Op die wijze Assyrië en Egypte. Zoo stortte Perzië ineen, en toen het gansche Romeinsche Keizerrijk aan enkele grooteigenaars behoorde, had de barbaar spoedig den dienstbaar gemaakten proletariër vervangen.

Er bestaat geen gebeurtenis die niet dubbel is, die niet tegelijk een verschijnsel van dood en van vernieuwing vormt, dat wil zeggen het gevolg van een menigte verschillende vormen van verval en vooruitgang. Zoo vormt de vernieling van het Romeinsche Rijk — die zoo uitgestrekt ingewikkelde vernieling — een groot geheel van omwentelingen die overeenstemmen met een reeks ontwikkelingen, waarvan de één rampzalig was en de ander gelukkig. Het was zekerlijk een groote verlichting voor de onderdrukten, toen dit geduchte verpletterende werktuig vernietigd werd, dat op de wereld drukte. In menig opzicht was het ook een gelukkige stap in de geschiedenis der menschheid toen de volkeren van het Noorden met geweld in de wereld der beschaving traden. Tal van dienstbaren vonden in den storm een beetje vrijheid terug ten koste van hun meesters. Doch wetenschap en nijverheid gingen onder of verborgen zich; men verbrijzelde standbeelden, men verbrandde de boekerijen. Het schijnt wel, alsof om zoo te zeggen de keten der tijden brak. De volkeren deden afstand van hun erfenis van kundigheden. Op de dwingelandij volgde een erger dwingelandij; uit een dooden godsdienst ontsproten de loten van een nieuwen godsdienst, die wreeder, dweepzieker en nog meer gezagvoerend was. Toen verspreidde zich gedurende een duizendtal jaren een nacht van onwetendheid en dwaasheid over de aarde, welke nacht instand gehouden werd door de monniken.

Evenzoo bieden de andere geschiedkundige bewegingen zich aan onder twee gestalten volgens de duizend

bestanddeelen die ze samenstellen en waarvan de menigvuldige gevolgen zich vertoonen in de staatkundige en maatschappelijke veranderingen. Zoo geeft ook iedere gebeurtenis gelegenheid tot de meest verschiilende oordeelvellingen, naarmate dat de geschiedschrijvers die ze beoordeelen breed van begrip zijn of vooroordeelen bezitten. We willen slechts een enkel overbekend voorbeeld aanhalen. De machtige ontluiking der Fransche letterkunde in de zeventiende eeuw werd toegeschreven aan het vernuft van Lodewijk XIV, omdat deze koning zich op de troon bevond, juist in het tijdvak toen zooveel beroemde mannen groote werken voortbrachten in een bewonderenswaardige taal: „De blik van Lodewijk bracht Corneille voort". Het is waar; een eeuw later durfde niemand beweren dat een Voltaire, een Diderot, een Rousseau, hun vernuft en hun roem eveneens verschuldigd waren aan het bezwerend oog van Lodewijk XV. Kort geleden zagen we nog, hoe de Britsche wereld zich voor haar koningin beijverde en haar eer bewees voor alle gelukkige gebeurtenissen, voor alle schreden voorwaarts, die gedurende haar regeering hadden plaats gevonden, alsof deze reusachtige ontwikkeling verschuldigd was aan de bijzondere verdiensten der heerscheres. Toch had deze persoon van middelmatige waarde geen andere zorg dan die om op de troon gezeten te blijven gedurende zestig lange jaren. De grondwet zelfs, die zij verplicht is na te leven, dwong haar tot politieke onthouding gedurende deze lange tijdsruimte van meer dan een halve eeuw. Miljoenen en nog eens miljoenen menschen, die elkander verdrongen in de straten, voor de vensters, op de tribunes, wilden volstrekt dat zij het almachtig vernuft was der Engelsche welvaart. De openbare huichelarij eischte het misschien, omdat de officiëele verheerlijking

der koningin-keizerin aan de natie veroorloofde dat zij in werkelijkheid zichzelf ging aanbidden. Toch waren er onderdanen wier stemmen in dat koor ontbraken: men zag Iersche hongerlijders die de zwarte vlag voerden, en in de steden van Indië menigten die optrokken tegen de paleizen en kazernes.

Doch er zijn omstandigheden waarin de lofspraak der macht minder ongerijmd schijnt, en zelfs op het eerst volkomen gerechtvaardigd lijkt. Het kan gebeuren dat een goede koning — een Marcus Aurelius bijvoorbeeld, — een minister met edelmoedige gevoelens, een menschlievend ambtenaar, een kortom weldadige dwingeland, zijn gezag gebruikt ten voordeele der één of andere klasse uit het volk, een voor allen nuttige maatregel neemt, de afschaffing eener slechte wet voorschrijft, zich in de plaats der verdrukten stelt om zich te wreken op machtige onderdrukkers. Dat zijn gelukkige omstandigheden, doch juist door de voorwaarden der omgeving, doen ze zich op een bijzondere manier voor, want de grooten hebben meer gelegenheid dan alle anderen om misbruik te maken van hun toestand, daar ze omringd zijn door lieden die er belang bij hebben om hun de zaken onder een bedriegelijk daglicht voor te stellen. Al gingen ze s'nachts vermomd rondwandelen — zooals Haroen al Raschid — dan is het kennen der volkomen waarheid hun nog onmogelijk, en ondanks hun goeden wil, hebben hun handelingen geen uitwerking, want ze wijken reeds bij het uitgangspunt van den weg af, onder den invloed der grillen en der opzettelijk of toevallige aarzelingen, dwalingen en fouten, begaan door de tusschenpersonen die met de verwezenlijking belast werden.

Echter zijn er gevallen waarin zekerlijk het werk der leiders, koningen, vorsten of wetgevers goed is in

zichzelf, of tenminste tamelijk zuiver van alle bijmengsels. In die gevallen heeft de openbare meening, de gemeenschappelijke gedachte, de wil van omlaag de vorsten tot handelen gedwongen. Doch dan is het initiatief der meesters slechts schijnbaar; zij wijken voor een drukking, die rampzalig zou kunnen wezen en die dit maal nuttig is. Want de ongestadige golvingen der menigte doen zich even vaak in voortgaande als in teruggaande richting voor; vaker zelfs wanneer de maatschappij in een toestand van algemeenen vooruitgang verkeert. De moderne geschiedenis van Europa, vooral van Engeland, biedt ons duizende voorbeelden van billijke maatregelen, die volstrekt niet voortspruiten uit den goeden wil der wetgevers, doch die hun werden afgedwongen door de ongenoemde menigte. De persoon die de wet teekent en er in de oogen der geschiedenis de roem van inoogst, doet in werkelijkheid niets anders dan de besluiten boeken, die genomen werden door het volk, den werkelijken meester. Toen de graanrechten door de Engelsche kamers werden afgeschaft, hadden de groote grondbezitters wier stemmen hun eigen inkomsten verminderden, zich slechts zeer moeielijk laten bekeeren tot de zaak van het algemeen welzijn; zij hadden zich slechts geschikt naar de onmiddellijke bevelen der menigte. Toen in Frankrijk Napoleon III — met Richard Cobden in het geheim als raadgever — eenige maatregelen van vrijen handel vaststelde, werd hij zoomin gesteund door zijn ministers, als door de Kamers of de meerderheid der natie. De wetten die hij op bevel liet stemmen konden dus niet standhouden, en zijn opvolgers, die vertrouwden in de onverschilligheid van het volk, grepen de eerste de beste gelegenheid aan om het stelsel van de beschermende rechten te herstellen en bijna zelfs verbod van

invoer, ten bate der rijke fabrikanten en groote bezitters.

De aanraking van verschillende beschavingen brengt ingewikkelde toestanden voort, waarin men zich gemakkelijk kan laten voeren tot begoocheling om aan de „sterke arm" een eer toe te kennen, die uit gansch andere oorzaken voortspruit. Zoo maakt men veel drukte over het feit dat het Engelsche bestuur van Indië de Sutti, of offers van weduwen op de brandstapel van haar echtgenooten verboden heeft. Integendeel zou men recht hebben tot verwondering erover, dat de Britsche regeering, gedurende zooveel jaren en met zooveel slechte redenen, weerstand geboden heeft aan de wensch der gevoelige menschen in Europa en in Indië zelf. Men vroeg zich met verbazing af, waarom de regeering de medeplichtige wilde wezen van een snoode beulentroep, en geen einde maakte aan brahmaansche instellingen, die geen andere bekrachtiging bezaten dan ongetwijfeld vervalschte teksten uit de Veda. Zeker, de afschaffing van dergelijke verschrikkingen was een weldaad, hoewel ietwat laat, doch hoeveel kwalen moesten aan de uitoefening van hetzelfde „beschermende" gezag worden toegeschreven, hoeveel neerdrukkende belastingen, hoeveel ellende, en hoeveel hongerigen die met hun lijken de wegen versperren!

Iedere gebeurtenis, ieder tijdperk der geschiedenis biedt een dubbelen aanblik. Daarom is het onmogelijk ze in het algemeen te beoordeelen. Het voorbeeld zelfs der vernieuwing, die een einde maakte aan de middeleeuwen en aan den nacht der gedachte, toont ons hoe twee omwentelingen tegelijkertijd kunnen plaatsgrijpen; de een oorzaak van het verval en de andere van den vooruitgang. Het tijdperk der Renaissance, dat de gedenkteekenen der oudheid terugvond, de boeken en leeringen der oudheid ontcijferde, de wetenschap ver-

loste van de bijgeloovige uitspraken en de menschen opnieuw den weg der belangelooze studie opstuurde — had dan ook ten gevolge dat de vanzelf ontstane beweging op kunstgebied voorgoed stilstond. Deze beweging had zich zoo bewonderenswaardig ontwikkeld gedurende het tijdperk der vrije gemeenten en steden. Het was plotseling als een overstrooming eener rivier, die den landbouw der wedijverende velden vernielde. Alles moest opnieuw begonnen worden, en hoe vaak werd de platte nabootsing der oudheid gesteld in de plaats van werken, die tenminste de verdienste bezaten dat ze oorspronkelijk waren!

De herleving van wetenschap en kunsten ging in de godsdienstige wereld vergezeld van de scheuring in het Kristendom, waaraan men den naam van Hervorming gegeven heeft. Langen tijd scheen het natuurlijk dat men in deze omwenteling een der weldoende keerpunten der menschheid zag, samengevat door het recht op individueel initiatief, door de vrijmaking der geesten die door de priesters in een slaafsche onwetendheid werden gehouden. Men waande dat voortaan de menschen hun eigen meesters zouden zijn, aan elkander gelijk door de onafhankelijkheid der gedachte. Doch thans weet men dat de Hervorming ook de vorming was van andere gezag-uitoefenende kerken, tegenover de Kerk die tot op dat oogenblik het alleenrecht tot verstandelijke onderwerping had bezeten. De Hervorming verplaatste de fortuin en de geestelijke bezoldigingen ten voordeele van het nieuwe gezag, en hier en daar ontstonden orden, jezuïten en tegen-jezuïten, tot het uitbuiten van het volk onder nieuwe vormen. Luther en Kalvijn spraken ten opzichte van wie hun zienswijze niet deelden, dezelfde taal van wreede onverdraagzaamheid, als de heilige Dominicus en Innocentius III. Evenals de Inkwi-

sitie lieten zij bespieden, gevangenzetten, vierendeelen, verbranden. Ook hun leer stelde gehoorzaamheid aan de koningen als beginsel vast, evenals gehoorzaamheid jegens de vertolkers van „Gods Woord."

Er bestaat ongetwijfeld een verschil tusschen den protestant en den katholiek. (Ik spreek van hen die in alle oprechtheid hun godsdienst aankleven en niet uit oorzaak hunner familie.) De katholiek is eenvoudiger geloovig. Geen enkel mirakel verwondert hem. De protestant doet een keuze uit de geheimen en houdt met des te meer volharding zich vast aan die welke hij waant gepeild te hebben. Hij ziet in zijn godsdienst een persoonlijk werk, als het ware een schepping van zijn vernuft. Wanneer hij ophoudt met gelooven is de katholiek geen kristen meer. Een redeneerende protestant daarentegen treedt gewoonlijk slechts in een nieuwe sekte, wanneer hij zijn uitleggingen van „Gods Woord" wijzigt. Toch blijft hij een volgeling van Kristus. De volkeren verschillen, evenals de individuen, naar den godsdienst dien zij belijden en die min of meer hun zedelijk innerlijk doordringt. De protestanten bezitten zekerlijk meer initiatief en meer stelsel in hun gedrag, doch wanneer deze methode wordt toegepast op iets kwaads, gaat dit met een onverbiddelijke gestrengheid. Men herinnere zich den godsdienstigen ijver waarmee de Amerikanen van het Noorden de slavernij der Afrikanen wilden handhaven als een „goddelijke instelling!"

Een andere ingewikkelde beweging vond plaats tijdens het groote ontwikkelingstijdperk waarvan de amerikaansche en fransche omwenteling de bloedige keerpunten waren. — O! daar schijnt het tenminste, alsof de verandering volkomen in het voordeel van het volk was, en men moet rekenen dat deze groote datums

der geschiedenis de nieuwe geboorte der menschheid inwijden! De mannen der Nationale Konventie wilden de geschiedenis aanvangen met den eersten dag van hun vestiging, alsof de voorgaande eeuwen niet hadden bestaan, en de mensch zijn oorsprong kon dagteekenen van de afkondiging zijner rechten. Zeker is deze periode een groot tijdvak in het leven der volkeren; een verbazende verwachting verspreidde zich toen over de wereld, de vrije gedachte nam een vlucht als nooit te voren, de wetenschappen vernieuwden zich, de ontdekkingsgeest verruimde oneindig de grenzen der wereld, en nooit zag men een dergelijk aantal menschen, veranderd door een nieuw ideaal, met meer eenvoud hun leven opofferen. Doch thans zien we dat deze omwenteling niet de revolutie van allen was, doch van en voor enkelen. Het recht van den mensch bleef zuiver theoretisch, de waarborg van den bijzonderen eigendom, dien men terzelfder tijd verkondigde, maakte dit recht denkbeeldig. Een nieuwe klasse van begeerige en geestdriftige genieters ging aan het werk om zich alles toe te eigenen. De bourgeoisie verving de versleten klasse van den ouden adel, en de nieuwelingen toonden een ijver en een kennis die nooit werden aan den dag gelegd door de vroegere heerschende klasse bij het uitbuiten der menigte lieden die niets bezaten. In naam van vrijheid, gelijkheid en broederschap vonden voortaan alle snoodheden plaats. Tot het vrijmaken der wereld sleepte Napoleon een miljoen moordenaars achter zich; tot het waarborgen van het geluk hunner verschillende dierbare vaderlanden vormen de kapitalisten uitgestrekte eigendommen, bouwen groote fabrieken, vestigen machtige monopoliën, die onder een nieuwen vorm de slavernij van voorheen herscheppen.

Aldus hadden de omwentelingen steeds een dubbele

uitwerking. Men kan zeggen dat de geschiedenis in alle dingen een rechts en een averechts aanbiedt. Wie dus zich niet met woorden willen tevredenstellen, moeten met een oplettende kritiek studeeren en zorgvuldig de menschen ondervragen, die beweren dat ze zich aan onze zaak hebben gewijd. Het is niet genoeg dat men roepe: Revolutie! Revolutie! opdat we onmiddellijk zullen gaan loopen achter wie de kunst verstaat om ons mee te sleepen. Het is ongetwijfeld natuurlijk, dat een onwetende zijn neiging volgt; de woedend geworden stier werpt zich op een roode lap en het steeds verdrukte volk stort zich met woede op den eersten den besten dien men aanwijst. Een revolutie heeft steeds een goede zijde, wanneer zij zich keert tegen een meester of tegen een stelsel van onderdrukking. Doch indien zij een nieuwe dwingelandij moet doen verrijzen, kan men zich afvragen, of het niet beter ware geweest indien men haar in een andere richting gestuurd hadde. De tijd is gekomen dat men nog slechts bewuste krachten moet aanwenden. De voorstanders der ontwikkeling komen eindelijk tot de volmaakte kennis van hetgeen zij in de komende revolutie willen tot stand brengen. Daarom hebben zij iets anders te doen dan de ontevredenen opzweepen en hen in het gewoel werpen, zonder doel en zonder richtsnoer.

Men kan zeggen dat tot heden geen enkele omwenteling volstrekt beredeneerd was en daarom ook geen enkele volkomen gezegevierd heeft. Al deze groote bewegingen waren zonder uitzondering bijna onbewuste handelingen van de zijde der menigte, die daarin meegesleept werd. Al deze omwentelingen werden min of meer geleid, en slaagden daardoor slechts voor de leiders, die in staat waren hunne koelbloedigheid te behouden. Een klasse bracht de Hervorming tot stand

en oogstte er de voordeelen van in; een klasse heeft de Fransche Omwenteling gemaakt en maakt zich de voordeelen ervan ten nutte, terwijl zij de ongelukkigen in de pan hakt, die haar dienden tot het bekomen der overwinning. En in onze dagen nog hebben we het voorbeeld van den „Vierden Stand". Deze stand vergeet de boeren, de gevangenen, de vagebonden, de werkloozen. Loopt hij nu het gevaar niet dat hij zich als een afzonderlijke klasse zal gaan beschouwen, en niet voor de menschheid zal gaan werken doch voor zijn bijzondere belangen?

Ook had iedere revolutie haar volgenden dag. 's Avonds tevoren dreef men het volk naar den strijd, den volgenden dag spoorde men het aan tot wijsheid. 's Avonds tevoren verzekerde men het dat de opstand de heiligste plicht is, en den volgenden dag predikte men het dat „de koning de beste republiek is"; of dat de volmaakte toewijding hierin bestaat dat men „drie maanden ellende ten dienste der maatschappij stelt"; of wel dat geen wapen zooveel waarde bezit als het stembiljet. Van omwenteling tot omwenteling gelijkt de gang der geschiedenis op den loop van een stroom, die van afstand tot afstand door sluizen wordt tegengehouden. Iedere regeering, iedere overwinnende partij beproeft op haar beurt den stroom te bedijken en rechts en links in haar weiden of ten gerieve van haar molens aan te wenden. De reaktionairen hopen dat het altijd zoo gaan zal en dat het goedwillige volk zich van eeuw tot eeuw van zijn weg zal laten afbrengen, zich zal laten bedriegen door behendige soldaten, of door mooipratende advokaten.

Dit eeuwige gaan en komen waardoor ons in het verleden de reeks der gedeeltelijk mislukte omwentelingen getoond wordt, evenals de eindelooze arbeid der menschengeslachten die zwoegende volgden op elkander,

die onophoudelijk het rotsblok voortrollen dat hen verplettert; — deze ironie van het noodlot, die gevangenen toont, welke hun ketenen verbreken doch zich opnieuw laten vastsmeden; — dat alles is de oorzaak van een groote zedelijke stoornis, en we hebben onder de onzen lieden gezien, die de hoop verloren en vermoeid waren voor zij gestreden hadden, en thans de armen kruisten, zich overleverden aan het noodlot, hun broeders achterlieten. Dit komt omdat zij niet wisten of slechts half wisten: zij zagen nog niet duidelijk den weg dien zij volgen moesten, of wel zij hoopten dat het toeval hen erheen zou voeren, evenals een schip waarvan de zeilen door een gunstigen wind worden opgeblazen. Zij trachtten te slagen, niet door de kennis der natuurwetten of der geschiedenis, niet door hun onverzettelijken wil, doch door het geluk of door vage wenschen, evenals de geheimzinnige lieden die op aarde loopen, en zich verbeelden dat ze geleid worden door een aan den hemel schitterende ster.

Schrijvers die behagen scheppen in het gevoel hunner meerderheid en die door de beroeringen der menigte vervuld worden met een volmaakte minachting, veroordeelen de menschheid om zich aldus in een kring te bewegen, zonder uitweg en zonder einde. Volgens hen is de menigte voor altijd onbekwaam tot nadenken en behoort bij voorbaat aan de volksmenners. Deze laatsten zullen, naar hun belang het meebrengt, de menigte van aktie tot reaktie voeren, vervolgens opnieuw in omgekeerde richting. Inderdaad, uit de menigte der opelkander gedrongen individuen kan men gemakkelijk een gemeenschappelijke ziel vrijmaken, die geheel en al beheerscht wordt door een zelfde hartstocht, zich laat meesleepen tot dezelfde geestdriftige kreten of tot dezelfde verwenschingen. Die ziel is nog slechts een

enkel wezen met duizend razende stemmen — stemmen van liefde of van haat. In enkele dagen, in enkele uren voert het zog der gebeurtenissen dezelfde menigte mee tot de meest tegenstrijdige uitingen van vergoding of vervloeking. Wie onder ons gestreden hebben voor de Kommune, kennen deze verschrikkelijke branding der menschenzee. Toen we naar de voorposten vertrokken, volgde men ons met aandoenlijke begroetingen, tranen van bewondering schitterden in de oogen van wie ons toejuichten. De vrouwen wuifden bezorgd met haar zakdoeken. Doch hoe werden de helden van den vorigen dag ontvangen, die, nadat zij aan den moord ontsnapten, terugkwamen als gevangenen tusschen twee rijen soldaten? In menige wijk bestond het volk uit dezelfde individuen; doch welk een volstrekt verschil in zijn gevoelens en in zijn houding! Wat al kreten en verwenschingen! Welk een wreedheid in de woorden van haat. „Ter dood! Ter dood! Naar de mitrailleuse! Naar de guillotine!”

Er is echter geen verschil tusschen de eene menigte en de andere. Volgens de ontvangen aansporingen erkent het gezamenlijke geweten, dat bestaat uit de duizende individueele gewetens, min of meer helder, naar den aard van zijn gemoedsbeweging, of het volbrachte werk inderdaad goed is. Overigens is het zeker dat het aantal menschen, die hun individualiteit fier behouden en zichzelf blijven, met hun eigen overtuigingen, hun persoonlijke gedragslijn — dat dit aantal toeneemt in verhouding tot den menschelijken vooruitgang. De gedachten dier menschen stemmen overeen of naderen tenminste elkander. Soms zijn ze zoo talrijk dat ze alleen vergaderingen vormen kunnen, waarin de woorden en wenschen overeenstemmen. Er kunnen zich nog plotselinge neigingen, onbedachtzame gewoonten

voordoen, doch dat is slechts voor een tijd en de persoonlijke waardigheid herneemt de overhand. Dergelijke vergaderingen zijn uit zichzelf eerbiedwaardig, en verschillen zeer van de huilende menigte die zich verlaagt tot dierlijkheid. Door het a a n t a l gelijken zulke vergaderingen op de menigte, doch door de h o u d i n g zijn ze groepen van individuen, die zichzelf blijven door de persoonlijke overtuiging, en tevens in het geheel een hooger wezen vormen, bewust in zijn wil, vastberaden in zijn werk. Vaak heeft men de menigte vergeleken met legers, die volgens de omstandigheden geleid worden door de gezamenlijke razernij van den heldenmoed, of verstrooid door panische schrik. Toch is er in de geschiedenis geen gebrek aan veldslagen of gevechten waarin vastberaden, overtuigde menschen ten einde toe streden in alle bewustzijn en standvastigheid van wil.

Zekerlijk blijven de slingeringen de menigte zich voordoen, doch in welke mate? Dit zullen de gebeurtenissen ons zeggen. Wilde men den vooruitgang vaststellen, dan moest men weten hoeveel in den loop der geschiedenis de verhouding is toegenomen van de menschen die denken en zich een gedragslijn kiezen, zonder dat zij zich bekommeren om toejuichingen of uitjouwingen. Een dergelijke statistiek is des te meer onmogelijk, daar zelfs onder de vernieuwers velen het slechts in woorden zijn en zich laten meevoeren door kameraden die hen omringen met jeugdige gedachten. Daarentegen is het aantal groot der lieden die — uit ijdelheid — veinzen dat ze zich als rotsen oprichten dwars voor den stroom der eeuwen en die toch voet verliezen, zonder het te willen van gedachte en van taal veranderen. Welk mensch zou tegenwoordig in een ernstig gesprek, niet verplicht wezen om zich min of meer socialistisch te verklaren? Alleen reeds doordat hij tracht zich reken-

schap te geven van de bewijsgronden der tegenstanders, is hij in alle eerlijkheid verplicht ze te begrijpen, ze in een zekere mate te deelen, ze te rangschikken in de algemeene opvatting der maatschappij, die beantwoord aan zijn ideaal van volmaaktheid. De logika zelf dwingt hem tot het volgen der denkbeelden van anderen in zijn eigen denkbeelden.

Bij ons revolutionairen, moet een dergelijk verschijnsel plaatsgrijpen. Ook wij moeten in volmaakte oprechtheid en rechtschapenheid al de denkbeelden gaan begrijpen van de lieden die we bestrijden. We moeten ze maken tot onze denkbeelden, doch om ze hun werkelijke beteekenis te geven. Alle redeneeringen onzer tegenstanders, die bleven stilstaan bij verouderde theoriën, moeten we natuurlijk rangschikken op haar werkelijke plaats, in het verleden, niet in de toekomst. Zij behooren tot de wijsbegeerte der geschiedenis.
